

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ БОСҚИЧИДА АДАБИЙ ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИНГ ШАКЛ ВА МАЗМУНИ

Шахло Исамиддиновна Ботирова

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти профессори, педагогика
фанлар доктори (DSc)

АННОТАЦИЯ

Педагогик таълим жамиятнинг барқарор ривожланишидаги юқори ижтимоий аҳамияти ва талабидан келиб чиққан ҳолда инновацион моделларни ўзлаштиришни тақозо қилади. Кейинги йилларда педагогик таълимга янги илмий-амалий йўналиш сифатида кириб келган кластер ёндашуви замонавий талабларга мослиги, тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда таълим, фан ва ишлаб чиқариш бўғинлари ўртасидаги ўзаро ҳамжиҳатликни таъминлашга қаратилганлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Педагогик таълим кластери тизимнинг бугунги ҳолатидан келиб чиқилганда ҳаётий зарурат эканлиги ойдинлашади.

Калит сўзлар: адабий таълим, ўрта таълим, педагогик таълим, таълим кластери, шакл, мазмун.

КИРИШ

Педагогик таълим инновацион кластери борасида амалга оширилган тадқиқотларда унинг таълим, фан ва ишлаб чиқариш субъектларининг ўзаро манфаатли ҳамкорлигини таъминлашга қаратилган умумий методологик асосга эга ҳодиса эканлиги айтиб ўтилган. Педагогик таълим инновацион кластери муайян фан соҳаси доирасида хусусий методологик аҳамият касб этади ва уни амалиётга татбиқ этиш механизмларини ишлаб чиқиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Тадқиқотнинг ушбу параграфида педагогик таълим кластери занжирида умумтаълим мактабларининг адабиёт фанини ўқитиш мисолидаги ўрни ва аҳамияти, мактабгача ва олий таълим билан ҳамкорлиги масаласи ёритилади.

Бугунги кунда жамиятга мустақил равишда масъулиятли қарорлар қабул қила оладиган, ҳамкорлик қила оладиган, ҳаракатчан, ностандарт ва креатив фикрлаш кўникмасига эга ҳамда мамлакат тақдири учун жавобгарлик ҳисси ривожланган зиёли, ахлоқли ходимлар керак. Бу вазифаларни амалга оширишнинг шартларидан

бири эса мактабгача ва умумий ўрта таълимнинг олий таълим билан ҳамкорлик аънаналари ва тажрибасидан фойдаланишдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Педагогик таълим кластери доирасида адабиёт таълими мисолида умумий ўрта таълим субъектининг роли ва аҳамияти қуйидаги йўналишларда кўзга ташланади:

1. Таълимда ижтимоий шериклик тамойилига асосланган ҳамкорликни йўлга қўйиш.

2. Адабиёт таълимида ўзаро ҳамкорликка асосланган ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш.

3. Адабиёт таълимида ўзаро ҳамкорлик шакллари аниқлаштириш.

4. Адабиёт таълимида кластер ҳамкор субъектларининг вазифаларини белгилаб олиш ва тавсифлаш.

5. Адабиёт ўқитишни такомиллаштиришга қаратилган инновацион лойиҳалар ишлаб чиқиш ва уларни “мактаб-лаборатория”ларда тажриба-синовдан ўтказиш.

6. Адабиёт таълимида илмий салоҳият оқимини тартибга солиш орқали мактабгача ва умумий ўрта таълим муассасаларида таълим ва тарбия самарадорлигини ошириш.

Мамлакатимизда таълим тизимни тўғри ташкил қилиш доимо давлат фаолиятининг муҳим таркибий қисми, таълим олиш эса муҳим қадрият ҳисобланиб келган, чунки у жамиятнинг иқтисодий ривожланиши учун асос, ижтимоий барқарорлик омилларидан бири, интеллектуал ресурсининг ўсиш манбаи ва аҳолининг маънавий-ахлоқий салоҳиятидир. Ҳозирги кунда аҳолининг таълимга бўлган эҳтиёжи ортиб, олий таълимга талабгорлар сони кўпайиб бормоқда. Бугунги янги Ўзбекистон шароитида турли типдаги таълим муассасалари тармоғи кенгаймоқда, улар ўртасидаги алоқалар мустаҳкамланмоқда, айти пайтда такомиллашиб, мураккаблашиб ҳам бормоқдаки, таълим инфратузилмасида бошқарув, методик ва илмий-тадқиқот хизматларининг шаклланиши натижасида кадрлар базаси мустаҳкамланишига, таълимнинг шакли, мазмуни ва усуллари янгиланишига ҳамда билимнинг ҳаётий аҳамиятини оширишга қаратилган таълим беришга эътибор қаратилмоқда.

Педагогик таълим инновацион кластери таълимда ижтимоий шериклик тамойилини қўллаб-қувватлайди.

Ижтимоий шериклик таълимий, илмий, услубий ресурсларни мактабгача таълимдан олий ўқув юртларигача тақсимланишига, ҳамкорликдаги фаолиятини тўғри йўналтириш ва ривожлантиришга ёрдам беради. Таълим соҳасини ривожлантириш учун жамият ресурсларидан унумли фойдаланиш, таълим субъектларининг таълим хизматлари бозорида рақобатбардошлик қобилиятини шакллантириш учун таълим жамоаси ва кластер ҳамкор субъектларининг ҳаётий тажрибасини тўплаш, ижобий жиҳатларни оммалаштириш лозим.

Ижтимоий шериклик барча ҳамкорлар учун умумий бўлган устувор истиқболни кўзлаган ҳолда самарали ва муваффақиятли ҳаракат қилиш имконини беради. Ижтимоий шерикликка асосланган тадбирлар мажмуи ҳамкорликка жалб этилган жамият аъзоларига энг самарали ва тежамкор ёрдам кўрсатиш имконини беради. Бундай ҳамкорликка асосланган умумий ўрта таълим мактаби ва олий таълим муносабати қуйидаги механизмларга асосланмоғи лозим:

- очиклик ва ҳамкорлик;
- ривожланиш, мулоқот ва фикр алмашишга эҳтиёж;
- жамиятда кўрсатилаётган таълим хизматлари сонини оширишга қаратилган ҳамкорлик ва бошқалар.

Ҳозирги кунда “таълимда ижтимоий шериклик” тушунчасининг ягона таърифи йўқ. Хорижий, жумладан, рус тадқиқотчилари томонидан ушбу тушунчага нисбатан айрим таърифлар берилган:

1. Таълим муассасаларининг меҳнат бозори субъектлари ва муассасалари, давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари, жамоат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлигининг алоҳида тури бўлиб, у жараённинг барча иштирокчилари манфаатларини максимал мувофиқлаштириш ва амалга оширишга қаратилади.

2. Ишонч, умумий мақсад ва қадриятлар, ихтиёрий ва узоқ муддатли муносабатлар, шунингдек, ҳамкорлик ва ривожланиш натижасида томонларнинг ўзаро масъулиятини тан олиш билан тавсифланадиган таълим жараёни субъектлари ўртасидаги биргаликдаги фаолиятнинг алоҳида тури.

И.М.Реморенконинг фикрига кўра, таълимга нисбатан ижтимоий шериклик деб қуйидагилар тушунилади:

- муайян мутахассислар жамоасининг ижтимоий гуруҳлар ўртасида содир бўлувчи таълим тизими доирасидаги ҳамкорлиги;

- таълим тизими ходимларининг ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳалари вакилларига мурожаат қилиш орқали киритадиган ҳамкорлиги;

- фуқаролик жамиятини шакллантиришга кўмаклашувчи ижтимоий ҳаётнинг махсус соҳаси сифатида таълим тизими ташаббуси билан содир бўлувчи ҳамкорлик.

Бизнингча, таълимда ижтимоий шериклик масаласини кластер ёндвшувидан алоҳида ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки ижтимоий шерикликдан кўзланган мақсад кластер моҳияти ва тамойилларида ўз ифодасини топган. Демак, хорижий олимларнинг мазкур тушунчасига берган таърифларида унинг кластер ёндашуви билан алоқадорлигининг акс этмаганлиги ушбу таърифлар ислоҳ қилишга муҳтож эканлигини кўрсатади. Шундан келиб чиққан ҳолда биз “таълимда ижтимоий шериклик” тушунчасининг қуйидаги таърифини таклиф қиламиз: таълим билан алоқадор субъектлар, давлат ва маҳаллий ҳокимият органларининг ихтиёрий ва узоқ муддатли кластер ёндашув тамойилларига асосланган ўзаро манфаатли ҳамкорлик шаклидир.

Тошкент вилояти таълим тизими ривожланишининг ҳозирги босқичида адабиёт фанини бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга. Ҳудудда ўқитувчиларга бўлган эҳтиёжнинг тўла қондирилмаганлиги, таълим хизматлари бозорида рақобат муҳитининг йўқлиги табиий равишда ўқитувчилар салоҳиятига салбий таъсир кўрсатиб келмоқда. Шунингдек, ҳудудда адабиёт таълими мисолида ўзаро манфаатли ижтимоий шериклик назарда тутилмаган. Бизнингча, зудлик билан мактбгача ва умумий ўрта таълим муассасаларига ўқув-услугий ёрдам беришни амалга ошириш зарур. Бундай шароитда институтда ташкил қилинган методик машғулотлар шакл ва мазмун жиҳатдан тизимли, мактаблар билан ҳамкорлик учун очиқ бўлиши керак, деб ҳисоблаймиз. Бизнингча, бундай шароитда ҳудудда ўқитувчиларга бўлган эҳтиёжни тезкор ва сифатли қондириш масаласи Чирчиқ давлат педагогика институтида ҳудудда ўқитувчиларга эҳтиёж мавжуд таълим йўналишларини дуал таълим шаклига ўтказиш билан таъминланиши мумкин. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашнинг амалиётга асосланган шакли ҳудуддаги умумтаълим мактаблари билан педагогик олий таълим муассасалари ўртасидаги манфаатли ҳамкорликни таъминлайди.

Бўлажак адабиёт фани ўқитувчиларини тайёрлашнинг методик тизими фаолият кўрсатиш ва таркиб топтиришнинг умумий мақсади, ягона бошқарув тузилмаси ва ўзаро назорат

тамойилларига асосланиши, бирлаштирилган ташкилий таълим шакллари мажмуи йўлга қўйилиши лозим. Унда вилоятдаги таълим муассасалари, мактабгача ва умумий ўрта таълим мактабларининг педагог ходимлари ва тарбиячилари, ўқувчилар гуруҳлари билан яқин муносабатлар таъминланади, яъни ижтимоий шериклик йўлга қўйилади.

Ижтимоий шериклик одамлар ва гуруҳларнинг бир-бирига таъсир этиш жараёнидир. Бу жараёндаги ҳар бир ҳаракат ўзаро ҳамкорликнинг мақсад ва вазифалари, кутилаётган натижаси билан белгиланади. Ҳар қандай ўзаро ҳамкорлик камида иккита иштирокчини – интерактантни ўз ичига олади ва бизнинг шароитимизда бу мактаб ўқитувчилари, талабалар, институт методист олимлари ва талабалар бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам бу ҳолатда ижтимоий шериклик бир хил ҳаракат бўлиб, унинг ўзига хос хусусияти бошқа шахс ёки кишилар гуруҳига қаратилгандир.

Умумтаълим мактабларида олиб бориладиган педагогик амалиёт олий педагогик таълим таълим жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланади. Педагогик амалиёт жараёнида талаба учун келажакда касбий фаолият соҳасини ўзи учун қанчалик тўғри танлаганини, шу касбнинг шахсий сифатлари ва талаблари нисбатини аниқлаш, мактаб муҳитига ўқитувчи кўзи билан қараш имконияти яратилади. Амалиёт талабанинг амалий воқелик ҳодисаларини кузатиш, уларнинг иш мазмунини таҳлил қилиш қобилиятини ривожлантиради ва шу асосида ўзининг касбий шаклланиш жараёнига нисбатан керакли тузатишлар ва умумлаштиришларни амалга оширади. Амалиётнинг асосий мақсади мавжуд назарий билимлар асосида касбий компетенцияларни шакллантириш, амалий кўникмаларни янада ривожлантиришдир. Ўқувчиларни амалиётга олиб борадиган мактаб ўқитувчилари ёрдамсиз бу мақсадга эришиш мумкин эмас.

Педагогик амалиётни муваффақиятли ташкил этишга кўмаклашувчи ижтимоий шериклик бир қатор хусусиятлари билан ажралиб туради.

Биринчидан, ижтимоий шерикликнинг мақсади, яъни ҳамкорликнинг барча иштирокчиларига тегишли бўлган фаолиятнинг олдиндан режалаштирилган натижасидир. Бу мактаб ўқитувчилари, талабалар, институт методист олимлари ва талабаларнинг умумий мақсад ва хусусий манфаатларнинг қондирилиши билан таъминланади.

Иккинчидан, ижтимоий шериклик муносабатлари эмпирик жараён, яъни амалиётга асосланганлиги учун ҳам бевосита кузатиш имконияти мавжуд бўлади. Бу амалиётчи

талабанинг дарс ва дарсдан ташқари тадбирларда унинг ҳаракатларини кузатиш, таҳлил қилиш ва тузатиш жараёнида намоён бўлади.

Учинчидан, ижтимоий шериклик фаолиятга асосланган, вазиятли, яъни ўзаро таъсир субъектларининг фаолиятини акс эттиради.

Тўртинчидан, коммуникатив, яъни фикр ва ахборот алмашишни ўз ичига олади.

Бешинчидан, ижтимоий шериклик тескари алоқа, бошқа иштирокчиларнинг қарши муносабатлари мавжудлиги каби хусусият билан тавсифланади. Ижтимоий шериклик муносабатлари тўғри ташкил қилинганда қарши муносабат кам кузатилади, аммо ҳар доим эҳтимолий характерга эга ҳодиса сифатида инobatга олиниши лозим.

НАТИЖАЛАР

Умумий ўрта таълим босқичида адабиёт таълими кластерининг шаклларида бири ҳамкорликка асосланган ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш ва жорий этишдан иборатдир. Педагогикада ҳамкорликка асосланган таълим технологиялари ўқитишнинг икки ёки кўп томонлама ҳамкорлигини назарда тутди. Ҳамкорликка асосланган ўқитиш технологиялари кўпроқ ўқитувчи ва ўқувчи, ўқувчи ва ўқувчи ўртасидаги муносабатлар тизимига асосланади. Унда ўқувчилар томонидан фан бўйича материалларни қайта ишлаш, лойиҳалаш фаолиятларини ривожлантиришга қаратилган баҳс, мунозарага асосланган машғулотлар назарда тутилади. Ҳамкорликка асосланган ўқитиш технологияси 1980-1990 йилларда америкалик олимлар: Р.Славин, Р.Жонсон, Д.Жонсон, Ш.Шаронлар томонидан ишлаб чиқилган. Ушбу технология дидактикада нисбатан олдинроқ – 1970 йилларда Англия, Германия, Канада, Япония ва исроил каби мамлакатларнинг таълим тизимида пайдо бўлган ва кенг қўлланилган. Ҳамкорликка асосланган ўқитиш технологиясининг жамоада ўқитиш (Р.Славин), кичик гуруҳларда ҳамкорликда ўқитиш (Р.Славин) каби методлари мавжуд.

Биз тадқиқотимизда кластер шароитида ҳамкорликда ўқитиш технологияларини ишлаб чиқдик. Бу кластер субъектларининг таълим мазмуни ва шаклига нисбатан ҳамкорликда ёндашувини назарда тутди. Буни адабиёт фани мисолида кўриб чиқамиз.

Авалло, таълим субъектлари кластер доирасида ўзларининг хусусий мақсадларидан ташқари олдинги ва кейинги таълим босқичлари билан биргаликда умумий

мақсадга ҳам эга эканлигини англашлари лозим. Кластернинг ушбу тамойиллари таълимнинг барча босқичларида сифат ва самарадорликни таъминлашга хизмат қилади. Адабиёт ўқитиш мисолида бу қуйидаги методларда намоён бўлади:

1. Ўқитувчи-ўқитувчи ҳамкорлик методлари.
2. Ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлик методлари.
3. Талаба-ўқувчи ҳамкорлик методлари.

Ушбу методлар тадқиқотимиз давомида Чирчиқ давлат педагогика институти педагогик таълим инновацион кластер маркази томонидан Чирчиқ шаҳридаги 8-умумий ўрта таълим мактабида ташкил қилинган “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончасида амалга оширилган “Ташаббускор талабалар” лойиҳаси доирасида ишлаб чиқилди.

Адабиёт таълимида кластер ҳамкор субъекти сифатида умумтаълим мактабларининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Адабий таълимда мактабгача таълим ва олий таълим (ўрта махсус, касб-ҳунар таълими) турлари ўртасида узвийлик асосида алоқадорликни таъминлаш.

2. Адабиёт таълимида ўқувчиларнинг адабиёт фанини ўрганишнинг бошланғич А1 даражасидан адабиёт фанини ўрганишнинг таянч А2 даражасида, шунингдек, адабиёт фани чуқур ўрганиладиган синфлар ва ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларининг адабиёт фанини ўрганишнинг кучайтирилган бошланғич А1+ даражасидан адабиёт фанини ўрганишнинг кучайтирилган таянч А2+ даражасида билим олишларини таъминлаш.

3. Умумий ўрта таълим муассасалари адабиёт фани бўйича ўқувчиларда қуйидаги компетенцияларни шакллантириш:

- адабий-нутқий компетенциялар (тинглаб тушуниш, фикрни оғзаки баён қилиш, ўқиш, фикрни ёзма баён қилиш);
- бадиий асарни таҳлил қилиш компетенцияси.

Адабий-нутқий компетенцияларнинг шаклланиши умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларига қўйиладиган қуйидаги малака талабларининг қондирилиши билан таъминланади:

A1 даража учун:

- ихчам матн асосида яратилган аудиоматн, видеотасвирларни тинглаб тушуна олиш;

- эртақ, топишмоқ, мақол, тез айтиш, ривоят, ҳикоят, масал, халқ қўшиқлари, ҳикоя, шеърларни ўқиб тушуниш ва мазмунини қайта сўзлаб бера олиш;
- ёзма ва босма ҳарфларни, улар ифодалайдиган товушларни тўғри талаффуз эта олиш;
- матнни гап оҳангига риоя қилган ҳолда аниқ, раван ўқий олиш;
- бир дақиқада 50 — 55 сўзни ўқий олиш;
- монологик ва диалогик нутқда ўз фикрини аниқ ифодалай олиш;
- ўрганилган мавзулар доирасида 5-6 гапдан иборат кичик ижодий матн ёза олиш;
- мактаб кутубхонасидан фойдалана олиш;
- кичик ҳажмдаги 8 — 10 та шеърни ёддан айтиб бера олиш.

A1+ даража учун:

- бир дақиқада 55 — 60 сўзни ўқий олиш;
- асар қаҳрамонлари, табиат тасвири ҳақида 7-8 гапдан иборат кичик ижодий матн ёза олиш;
- кичик ҳажмдаги 10 — 12 та шеърни ёддан айтиб бера олиш.

A2 даража учун:

- бадий асарлар асосида яратилган аудиоматн, видеотасвирларни тинглаб тушуниш, тегишли муносабат билдира олиш;
- насрий, шеърый, драматик асар намуналарини ифодали ўқий ва мазмун-моҳиятини тушуна олиш;
- бадий асар сюжетини қайта сўзлаб бера олиш;
- турли жанр ва ҳажмдаги 8 — 10 та шеърый матн ёки унинг парчасини ёддан ифодали айта олиш;
- адабий, адабий-ижодий ва эркин мавзулардаги иншоларга хос хусусиятларни билиш ва ушбу йўналишларда иншо (5 — 7 саҳифа) ёза олиш;
- адабий тил меъёрларига риоя қилган ҳолда турли мавзуларда таассурот, реферат ва ижодий матн ёза олади, унда халқ мақоллари, маталлари, ҳикматли сўз, бадий, публицистик асарлардан ўринли фойдалана олиш;
- мактаб кутубхонасидан мустақил фойдалана олиш, турли жанрдаги адабиётларни танлаб мутолаа қила олиш, ундаги воқеа-ҳодисалар, образлар тизимига муносабат билдира олиш.

A2+ даража учун:

- турли жанрдаги матнларни образга кириб ифодали ўқий олади;

- турли жанр ва ҳажмдаги 10 — 12 та шеърӣ матн ёки унинг парчасини ёддан ифодали айта олади

- бадиий асар асосида яратилган кичик сахна кўринишларида қаҳрамонлар ролини ижро эта олади.

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари умумий ўрта таълим босқичида адабиёт таълими кластерининг шаклий белгиларини, тажриба-синов жараёнига қўйилган лойиҳалар эса адабиёт таълими кластерининг мазмун хусусиятларини ташкил қилади. Шу жиҳатдан адабиёт таълими кластерининг мактаб-лаборатория тузилмаси ўзида мазкур лойиҳанинг асосий мазмунини ифодалайди (3.3-расм).

Тадқиқотчи У.Хўжамқулов “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларининг йўналишлари сифатида қуйидагиларни қайд этади: тажриба-инновацион йўналиш; илмий-услубий йўналиш; илмий тадқиқот йўналиши; ахборот-таҳлилий йўналиш.

Мазкур йўналишлар тадқиқотчи томонидан умумий методологик асосга эга йўналишлар сифатида келтирилган. Ушбу йўналишларни фан тармоқлари, хусусан, адабий таълим кластери “Мактаб-лаборатория”ларига татбиқ қилинганда, қуйидаги белги-хусусиятлар намоён бўлади:

- тажриба-инновацион йўналиш – адабиёт таълимининг янгиланган мазмунини амалиётга татбиқ қилиш ва апробациядан ўтказиш; касбгача ва касбий педагогик тайёрлов бўйича таълим ва тарбиянинг инновацион усуллари, шакллари ва технологиялари бўйича инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш, апробация қилиш ва татбиқ этиш;

- илмий-услубий йўналиш – адабиёт фани ўқитувчиларига инновацион фаолият бўйича илмий-услубий ёрдам кўрсатиш; конференциялар, семинарлар, мастер-класслар, очик машғулотлар, стажировкалар, гуруҳ ва индивидуал маслаҳатлар ташкил этиш орқали адабиёт фани ўқитувчиларининг касбий маҳоратини ошириш ва “Мактаб-лаборатория”да тўпланган инновацион усулларни тарқатиш;

- илмий тадқиқот йўналиши – адабиёт ўқитиш методикасини кластер воситасида такомиллаштириш борасидаги илмий тадқиқотларни таълим амалиётларида қўллаш ва экспертиза қилиш, адабиёт таълимини ривожлантириш дастурларини амалга оширишда самарадорликни тадқиқ қилиш;

- ахборот-таҳлилий йўналиш – адабиёт фани ўқитувчилари томонидан ишлаб чиқилган илғор таълим

усулларини ўрганиш ва умумлаштириш; таълимга оид ахборот ресурсларини яратиш, жамлаш ва янгилаб бориш; оммавий ахборот воситаларида адабиёт таълимнинг жозибадорлигини оширувчи ва унинг мавқеини кўтарувчи реклама маҳсулотлари, мақолалар ҳамда видеороликлар тайёрлаш.

МУҲОКАМА

Адабиёт таълими кластери “Мақтаб-лаборатория” тузилмасидаги адабий таълимнинг фаолият йўналишларини қуйидагича тавсифлаш мумкин:

1. Таълим йўналиши:

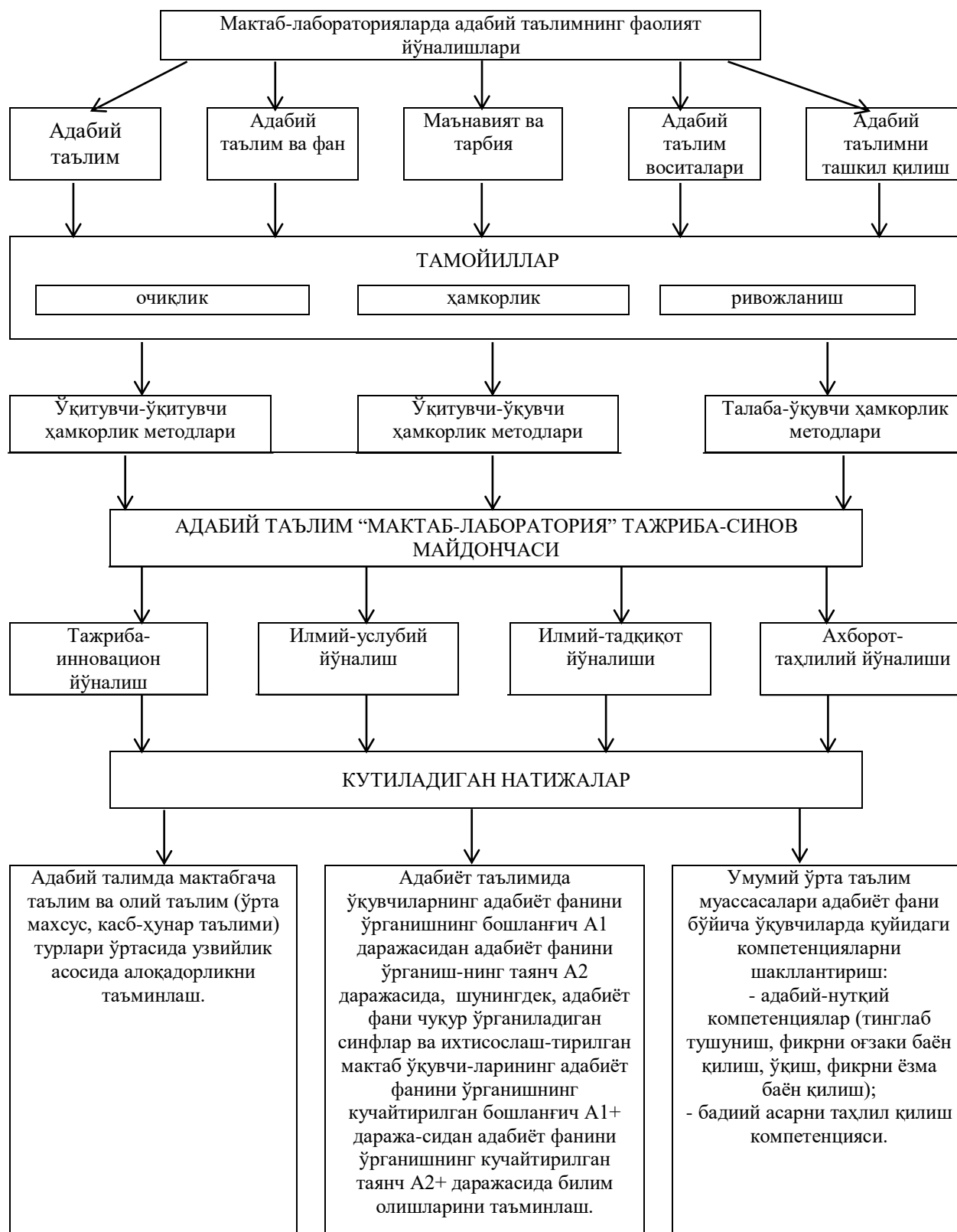
- адабиёт таълимида мавжуд муаммоларни аниқлаш, таснифлаш ва бартараф этиш механизмларини ишлаб чиқиш;
- ҳудудда адабиёт таълими бўйича ўқув-услубий салоҳиятнинг вертикал ва горизонтал ҳаракатланиш механизмини ишлаб чиқиш;
- адабиёт дарс машғулоти сифатини бошқариш ва назорат қилиш;
- адабиёт таълими бўйича ўқув-услубий самарадорликни аниқлашнинг содда ва энг мақбул механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;
- адабий таълимнинг ўқув-услубий соҳасида ўзаро тўторлик фаолиятини йўлга қўйиш.

2. Таълим воситалари йўналиши:

- адабиёт фанининг ўқув режа ва фан дастурларини такомиллаштириш;
- адабиёт фанидан дарслик, ўқув қўлланмаларнинг мазмун-мундарижасини бойитиш ва савиясини кўтариш;
- адабиёт дарс машғулотининг ёрдамчи адабиётлар ва дидактик таъминотини такомиллаштириш;
- адабиёт дарс машғулотида ахборот технологиялари ва педагогик технологиялардан самарали фойдаланишга эришиш.

3. Таълим ва фан йўналиши:

- адабий таълим ва фан ўртасидаги интеграцияни кучайтириш;
- адабиётшунослик илмий соҳасида таълим турлариаро устоз-шогирд тизимини йўлга қўйиш.
- ОТМ ва умумтаълим мактаблари (мактабгача таълим муассасалари) адабиёт фани ўқитувчиларининг ҳамкорлигида бинар илмий тадқиқотларни кўпайтириш (илмий ишланмалар ОТМ профессор-ўқитувчилари томонидан, унинг амалиётга татбиқ қилиниши умумтаълим мактаби ўқитувчилари томонидан амалга оширилади);
- адабий таълимда илмий-педагогик салоҳиятнинг эҳтиёжга қараб оқишини таъминлайдиган механизмни ишлаб чиқиш.

1-расм. Адабиёт таълими кластери “Мактаб-лаборатория” тузилмаси

4. Адабий таълимни мувофиқлаштириш йўналиши:

- адабий таълимни инновацион мувофиқлаштириш борасида илмий тадқиқот ишларини олиб бориш;
- адабий таълим бўйича таълим турлари манфаатларини мувофиқлаштирувчи ҳудудий бошқарув тизимини яратиш;
- адабий таълимни мувофиқлаштириш тизимига инновацион усул ва воситаларни, ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ қилиш.

Кластер тамойилига асосан бир хил турдаги объектлар тўпламининг биргаликдаги фаолияти ҳар доим алоҳида бажарилгандан кўра самаралироқ бўлади, шунингдек, бундай интеграциялашувда уларни бир бутун ҳолда бошқариш мумкин бўлади. Шундай экан, кластер ёндашувини татбиқ қилиш натижасида таълим турлари ўртасида адабиёт таълимини мувофиқлаштириш имконияти яратилади, адабий таълим ва фан ўртасидаги интеграция таъминланади, узвийлик ва узлуксизлик қарор топади.

Ҳар бир фаннинг тузилиши унинг ўрганиш предметининг тузилишини акс эттиргани каби, адабиёт методикасининг тузилиши мактабда адабиёт фанини ўқитиш жараёнини акс эттиради. Бу жараённинг асосий элементлари куйидагилардан иборат: ўқув мақсадлари – ўқув предмети – ўқитувчи – ўқувчи.

Ўқув жараёни эса ўзаро узвий боғланган куйидаги элементлардан иборат: 1) ўқув предмети; 2) ўқитиш, ўқитувчи фаолияти; 3) ўқитиш, ўқувчи фаолияти. Методика фанни ўқитиш билан боғлиқ тегишли муаммоларнинг куйидаги масалаларини ҳал қилади: кимга ўқитиш (ўқув предметлари); нимани ўқитиш (ўқув мақсади); нимани ўргатиш (таълим мазмуни ва тизими), қандай ўқитиш (ўқитиш шакл ва усуллари). Кластер занжирида ўқув жараёни элементлари таълим турлари (кластер субъектлари) доирасида ёндашув билан боғлиқ ўзгаришлар кузатилмайди. Аммо методика масалалари ҳар бир кластер субъектининг фан дастурига мос ҳолда муаян ўзгаришларга учрайди. Бунда ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятлари, таълим мазмуни, таълим воситалари ва шакллари билан боғлиқ хусусиятлар инобатга олиниши лозим.

Адабиёт фанининг ўқув мақсадлари мавзу бўйича материал танлаш ва уни ўқувчига етказиш тизимига таъсир кўрсатади. Танланган (белгиланган) мавзу уни ўқитиш тизими ва усуллари тақозо этади; ўқитувчининг фаолияти натижасида ўқувчиларда билим, кўникма ва малакалар шаклланади.

Умумтаълим мактабларида бу элементларнинг ҳар бири жуда мураккаб алоқа ва муносабатлар тизимига эга. Мавзунинг мазмуни нафақат мактаб мақсадлари билан

белгиланади, балки ўзи ҳам таълим мақсадларига таъсир кўрсатади: масалан, бадий адабиёт ва адабиёт фанининг ривожланиши умумий таълим тизимида мавзунини ўрганиш мақсадларини аниқлаштиради ва ривожлантиради. Ўқувчи, унинг шахси, педагогик жараёнда очиб берилган қобилияти ва имкониятлари таълимни ташкил этишнинг барча қисмларига бирдай таъсир кўрсатади. Бундан адабий таълимга кластер ёндашувини татбиқ қилиш зарурат эканлигини ойдинлашади. Мактабгача таълим муассасасида тарбияланган болада шаклланиган дастлабки адабий кўникмалар умумтаълим мактабида адабиёт таълимини ташкил қилишга, ўз навбатида умумтаълим мактабларида ўқувчиларда шаклланиган адабий компетенциялар олий таълим муассасаларида адабиёт таълимини ташкил қилишнинг мазмунини белгилаб беради.

ХУЛОСА

Бугунги кун амалиётида адабиёт ўқитиш методикаси мактабда адабиёт ўқитиш муаммолари, мақсад ва вазифаларини ишлаб чиқади. Бу бевосита мактабда илмий мавзу сифатида адабиёт масаласини ишлаб чиқиш, ўрта мактабда адабиёт фанининг мазмуни ва тузилишини қуриш билан боғлиқ. Аммо амалиётнинг бу шаклида адабиёт таълимининг узвийлиги ва узлуксизлиги масаласи очик қолади. Ҳар бир таълим босқичида масалага алоҳида ёндашувнинг мавжудлиги адабиёт таълимида яхлитликни таъминлай олмайди. Таълим шаклларида адабиёт таълими машғулоти курси таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий мақсадларига, илмий билимлар талабларига ва ўқувчиларнинг (таълим олувчиларнинг) ёш хусусиятларига жавоб бериши керак.

Адабиёт таълими кластерида фанни ўқитиш курсини ташкил қилиш муаммоси қуйидаги вазифаларни талаб қилади: ўзбек ва жаҳон адабиётидан материал танлаш; таълимнинг турли босқичларида (кластер субъектларида) синфдан ва мактабдан ташқари ўқиш доирасини аниқлаш; адабиёт назарияси ва тарихига оид билимлар тизимини аниқлаш; ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ривожлантириш тизими; таълимнинг турли даражаларида дарс қуриш тамойилларини ишлаб чиқиш; ўқувчиларнинг билим, ривожланиш, кўникма ва малакаларига талаблар, мавзулараро боғланишларни белгилаш кабилар.

Адабиёт фанининг ўзига хос жиҳатларига мувофиқ адабий таълим мазмуни ўқитиш методларининг ўзига хос хусусиятларини белгилайди. Ўқитиш методларининг ривожланиши қуйидаги муаммоларни ҳал этиш билан боғлиқ: ўқитишнинг мазмуни

ва методлари, фан методи ва ўқитиш методи ўртасидаги муносабатлар; адабиётни ўрганишда ўқувчиларнинг билиш жараёнининг моҳияти, ўқувчиларнинг адабий ривожланиш моҳияти; бадиий асарни таҳлил қилиш йўллари ва ўқитиш методларига муносабатлари; адабиётни идрок этишининг ёши, типологик ва индивидуал хусусиятлари; адабий қобилиятлар ва ҳоказо.

Умуман, Таълимда интеграцияни таъминлаш, узвийлик ва узлуксизликни қарор топтириш долзарб масала экан, тадқиқотларимиз натижаларига кўра, буни кластер ёндашуви асосида амалга ошириш мақсадга мувофиқ эканлиги маълум бўлди. Умумий ўрта таълим кластер занжирида адабиёт таълими ўрта бўғини сифатида ўқувчиларнинг адабий компетенциялари шаклланувчи муҳим босқич эканлиги кўзга ташланди. Унинг мазмун ва шакл бўйича хусусиятларини аниқлаштириш адабиёт таълими илмий жамоатчилиги олдидаги муҳим масалалардан биридир.

REFERENCES

1. Ахатов Д.А. Бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар. Ўқув-услубий қўлланма. НДПИ, Навоий, 2012. –Б.33.
2. Никитин М.В. Модернизация управления развитием образовательных организаций: монография. — М., 2001. – С.167.
3. Пискунова Е.В., Кондракова И.Э., Соловейкина М.П. и др. Технологии социального партнерства в сфере образования: Учебно-методический комплекс. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. – С.120.
4. Реморенко И.М. «Социальное партнерство» в образовании: понятие и деятельность// Новый город: образование для изменения качества жизни. - М.; СПб.: Югорск, 2003. – С. 12.
5. Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг умумтаълим фанлари бўйича малака талаблари. //Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сон “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг умумтаълим фанлари бўйича малака талабларини тасдиқлаш тўғрисидаги” қарори.
6. Ходжамкулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари. Пед. фан. б. фан доктори (DSc) дисс. Чирчиқ. 2021.; Тоштемирова С.А. Кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим мактабларида таълим сифатини ошириш. Пед. фан. б. фал. док. дисс. Чирчиқ. 2021.
7. Ходжамкулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари. Пед. фан. б. фан доктори (DSc) дисс. Чирчиқ. 2021. –Б.77-89.
8. Хўжамкулов У.Н. Мактаб-лаборатория. Услубий қўлланма. Чирчиқ: Университет, 2019. –Б 27.

